

Iš Kauno valstybinio lėlių teatro istorijos (1970–1990)

AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: audronegir@yahoo.com

Šiame straipsnyje apžvelgiami svarbesni Kauno valstybinio lėlių teatro veiklos bruožai, bandoma pakomentuoti repertuarą, apibūdinti trupę, nustatyti tam tikras kūrybos tendencijas.

Raktažodžiai: lėlių teatras, repertuaras, dramaturgija, estetinė programa, režisierius, aktorius ir lėlė, scenografija, plastinis judesys

Repertuaras. Per dvi dešimtis metų Kauno valstybinio lėlių teatro repertuarą, skaičiuojant ir atnaujinus, sudarė daugiau nei 60 spektaklių, iš jų trečdalis sukurta lietuvių dramaturgijos pagrindu. Reikia pasakyti, kad į repertuarą pateko įvairaus rango lietuvių prozininkai bei poetai, kaip antai Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Augustinas Gričius, Salomėja Nėris, Janina Degutytė, Aldona Puišytė, Gražina Mareckaitė, Anzelmas Matutis, Martynas Vainilaitis, Eugenijus Ignatavičius, Antanas Gudelis ir kiti; tam tikrą autorių dalį sudarė patys teatralai (Stasys Ratkevičius, Antanas Žekas, Virgilijus Matula), taip pat Petras Žemkauskas, Danutė ir Remigijus Markūnai ir kiti mažai žinomi autoriai, anuomet gelbėję teatrą „bado dieną“. Beje, tos „bado dienos“ visuomet galima išvengti, jeigu teatro vadovai turi savo teatro viziją ir kviečiasi bendradarbiauti įvairių sričių menininkus. Net sovietmečiu niekas nedraudė statyti laiko patikrintus klasikų kūrinius, inscenizuoti gražiausias pasakas, adaptuoti scenai vertingus poezijos ir prozos kūrinius. Niekas netrukdė drauge su dailininkais, rašytojais ir kompozitoriais bandyti kurti išskirtinį savo teatro veidą.

Tenka pripažinti, kad S. Ratkevičius ir jo bendražygė bei bendramintė žmona Valerija Ratkevičienė (jaunystėje dirbusi teatro aktore, vėliau – pedagoginės dalies vedėja ir archyvarė) entuziastingai bendravo su vaikais. Beje, kolektyvas dažnai gastroliavo, teatrui iš tikrųjų rūpėjo aplankyti kuo daugiau miestų ir miestelių, susipažinti su kuo daugiau vaikų ir parodyti jiems savo meną. Pats kilęs iš Suvalkijos bažnytkaimio, nuo vaikystės dalyvavęs visokiuose muzikiniuose renginiuose, valdęs įvairius muzikinius instrumentus, dainavęs solo partijas chore, S. Ratkevičius geru žodžiu mini savo mokytojus ir supranta auklėjimo menu reikšmę jauniems žiūrovams. Iš čia ir misijos auklėti bei šviesti vaikus prisiėmimas.

Greta lietuvių autorių kūrinių KVLTL 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečio repertuare buvo nemažai rusų autorių „gerai padarytų“ auklėjamojo pobūdžio pjesiukų (nuo jų dažnokai dvelkė sceniniais „štapais“), kurios keliavo per visas sovietines scenas. Lyginant su 6-uoju ir 7-uoju dešimtmečiais, jų buvo gerokai mažiau, dažniau pasirodydavo lenkų, bulgarų, estų dramaturgų kūriniai. Kokybiškai brandesnė, sudėtingesnė, platesnį temų ratą apimanti dramaturgija reikalavo iš režisierių sukaupto darbo ir kūrybiškumo interpretuojant veiklą. Atėjo metas išsižadėti primityvios realistinės imitacijos ir susitelkti ties lėlių teatro prigimtiniais, specifiniais bruožais – lėlei ir jos veikimui būdingo sąlygiškumo. Reikia pripažinti, kad kartas nuo

karto bandyta suburti pajėgesnius menininkus, plačiau, nekasdieniu kampu pažvelgti į pasaulį. (Prie tokių priskirtini A. Popesku „Spindulėlis“ (1972), Izidoro Štoko „Velnių malūnas“ (1974), Janinos Degutytės „Aš ieškau fleitos“ (1977), Eugenijaus Ignatavičiaus „Šyvio dalia“ (1979) ir „Stebuklingoji Motina Elnė“ Čingizo Aitmatovo motyvais (1985), Josifo Cionskio „Juodoji višta, arba požemio gyventojai“ (1980), D. Griuelo „Skudurinė Onutė“ (1987) ir gal dar keli spektakliai.) Tačiau pavieniai bandymai neleido pasiekti geresnio rezultato, nes iš esmės KVLTV vadovybė nesiekė tokio aukšto tikslo kaip teatro estetinio braižo nuoseklus formavimas ir tolydžio akcentavo kitą vykdytiną uždavinį – ieškoti kontakto su vaikų auditorija ir kurti būtent **lėlių teatrą vaikams**¹. Ši pedagoginė tezė metų metais buvo deklaruojama kone visuose teatro vadovo S. Ratkevičiaus pasisakymuose. Tik niekada neminėti būdai šiai tezei įgyvendinti – nekalbėta apie meninę kryptį, apie estetinę teatro programą, apie bandymą keistis, o jeigu ir buvo, tai dažniausiai iš retrogradiškų pozicijų. S. Ratkevičiaus tekstuose daug terminologinės painiavos, rodančios elementarių žinių apie teatro meną stoką, taip pat ir visko, kas nauja, originalu, kūrybiška, atmetimą, pavyzdžiui: „Netikrumas, nežinojimas, ko ieškai, mados vaikymasis – pražūtingas reiškinys. Daugelis teatrų prarado tai, ką turėjo brangintino, tapo „naujoviški“, bet nelankomi. Pradėjo žmonės daryti ne tai, ką jiems vidus byloja. Čia lėlė, čia lėlė ir žmogus, čia žmogus ir kaukė ir t. t. Kas tai? Kvalifikuotas ar nelabai kvalifikuotas mokėjimas ‘daryti lėlių teatrą’. Išvedame žmogų į sceną, pridengiame jo veidą kauke, ir tikėk tada, kad žmogaus veidas, akys – sielos veidrodys. Lieka kitos neapdengtos kūno dalys, kurios negali tapti sielos veidrodžiu, todėl kaukę ir tenka suvokti kaip plakatinę detalę spektaklyje“². Tokie ir panašūs „mokymai“, bandymas apsaugoti kolektyvą nuo kritiško žodžio, skeptiškas požiūris į bet kokią bandymą ieškoti naujų raiškos būdų stipriai veikė kolektyvą. Bet kokia pastaba ar kritika teatrui buvo nepriimtina.

Per mūsų aptariamą dvidešimtį Kauno valstybiniame lėlių teatre daugiausiai dirbo du režisieriai: ilgametis teatro vadovas S. Ratkevičius ir vėliau – Algimantas Stankevičius (nuo 1975). Po kelis spektaklius čia pastatė V. Matula, Milda Brėdikytė ir Laima Lankauskaitė, šiame teatreėjusi literatūrinės dalies vedėjos pareigas (1976–1978). Pažinojusi nemažai menininkų L. Lankauskaitė darė įtaką repertuaro formavimui. Būtent jos dėka repertuare ženkliai pagausėjo lietuvių autorių pjesių, ji kvietėsi talkinti profesionalės pedagogės (Algė Savickaitė, Mariją Misiūnaitę); dažną užsienio autoriaus pjesę vertė žinomi literatai, kaip antai Aldona Liobytė, Skirmantė Ramanauskaitė, J. Degutytė, Balys Sriubas, Bronys Savukynas, D. Sirijos-Giraitė, Violeta Palčinskaitė, Vida Savičiūnaitė ir kiti; autorizuotas inscenizacijas kūrė A. Gudelis, G. Mareckaitė, Eugenijus Ignatavičius. Bendradarbiauti kviečiami rimti, ne kartą dramos teatrui muziką kūrę kompozitoriai Giedrius Kuprevičius, Teisutis Makačinas, Algirdas Martinaitis, Bronius Kutavičius, Julius Andrejevas, Vidmantas Bartulis, Faustas Latėnas ir net kelis kartus Mindaugas Urbaitis.

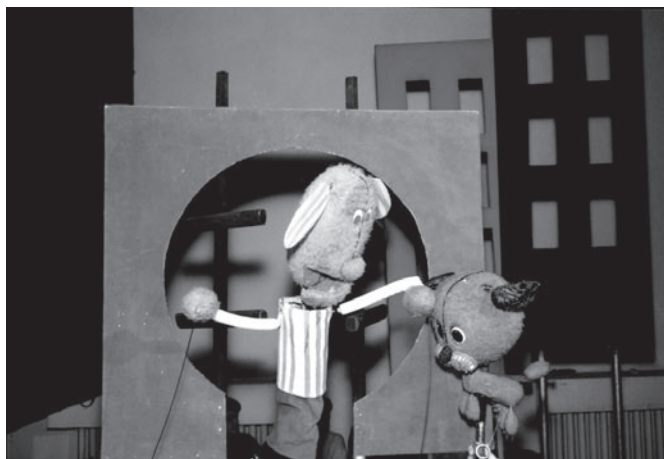
Aptariamuoju laikotarpiu jaučiamas vis didesnis režisierių dėmesys scenografijai. Pradėta suprasti, ką reiškia lėlių teatre dailininkas, kuriantis viso spektaklio formą, stilių, visumos vaizdą, kartu ir patį personažą, kaskart reikalaujantį iš aktoriaus atitinkamos vaidybos. Dažnai scenografo sumanymas lenkdavo režisieriaus galimybes, o teatre visi kūrybinio proceso siūlai buvo teatro meno vadovo ir kiekvieno atskiros režisieriaus rankose. Dailininkui sunku dirbti, jeigu režisierius neturi būsimo spektaklio vizijos. S. Ratkevičius puikiai suprato, kad Vitalijus Mazūras, 1968 m. pakviestas dirbti scenografu, atnešė teatrui šlovę. Todėl ir ateityje,

¹ S. Ratkevičius, *Visos mano dienos*, Prisiminimų knyga, Kaunas, 1996.

² S. Ratkevičius, Iš praeities ir iš dabarties, *Lėlė ir Kaukė*, Vilnius: Gervėlė, 1999, p. 184.

D. Gruelas, „Skudurinė Onutė“. Režisierė M. Brėdikytė, dailininkė R. Raud, 1987. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*

Urban Giula, „Mėlynasis šuniukas“. Režisierius A. Stankevičius, dailininkė J. Stauskaitė, 1986. *Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus*

Ladislavas Dvorskis, „Šokčiojanti
princesė“. Režisierius A. Stankevi-
čius, dailininkas V. Narbutas, 1989.
*Lietuvos teatro, muzikos ir kino
muziejus*

Eugenijus Ignatavičius, „Stebuk-
lingoji motina elnė“ (Čingizo
Aitmatovo motyvais). Režisierius
A. Stankevičius, dailininkas V. Mazū-
ras, 1985. *Lietuvos teatro, muzikos ir
kino muziejus*

ypač statant žymesnių autorių pjeses, režisieriai dėjo viltis į modernų ir jautrų dailininką. Nuo 1970 m. teatre pakaitomis dirbo įvairūs skirtingo pajėgumo dailininkai: V. Mazūras, Alvydas Balevičius, Jūratė Stauskaitė, Michailas Percovas, Gintautas Žalalis, Birutė Cvirkienė, Jūratė Račinskaitė, Regina Rapalytė, Giedrė Riškutė, Vytautas Narbutas, Rosita Raud ir gal dar kas nors nepaminėtas. Anksčiau lėlių teatre nedirbusiems dailininkams reikėjo perprasti lėlių teatro specifinius poreikius, o tai ne visiems vienodai sekėsi. Šiaip ar taip bendraautorių kvietimas iš šalies bylojo apie tam tikrą vidinį judėjimą kolektyve, bandymą keistis, kelti sau didesnius reikalavimus.

Kauno lėlių teatrą, kaip ir kitus kolektyvus sovietmečiu, spaudė vadinamieji planai. Kultūros ministerijos nurodymu kasmet reikėjo parengti keturias premjeras, todėl kartais pritrūkdavo laiko susikaupti, apmąstyti sumanymą, dorai pasirengti pastatymui, ir kūrybos procesas dažnai buvo sujauktas, paviršutiniškas. Slėgė dar ir privalomos gastrolės po Lietuvą sunkiomis sąlygomis, už labai menką atlyginimą. Natūralu, kad taip dirbant repertuare neišvengiamai atsiranda atsitiktinių pjesių, neišbaigtų spektaklių, režisūra ir vaidyba apauga „štampais“, ir tik labai stiprios asmenybės gali atsispirti kasdienybės rutinai.

* * *

Trupė. Aštuntojo ir devintojo dešimtmečio KVLТ trupė iš esmės sudarė dvi aktorių kartos: pirmoji – vyresnioji ir antroji, atėjusi į teatrą įvairiais keliais, daugiausia iš Lietuvos muzikos konservatorijos (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) teatro fakulteto. Dauguma pirmosios kartos aktorių, dirbusių KVLТ ir aptariamuoju laikotarpiu (Ona ir Algimantas Stankevičiai, Ada Ignatavičienė), buvo atėję iš Juozo Gruodžio muzikos mokyklos, o ir kiti, kaip Valerija Ratkevičienė, Regina Čeponienė, Elena Čivienė, Ramutė Kabelkaitė, Albinas Stankevičius, Ignas Balčiūnas, neturėjo didesnių lėlės valdymo problemų. Jaunesnioji karta, lėlių valdymo meno anksčiau nesimokiusi, tiesiog scenoje bandė perprasti ir prisijaukinti savąjį instrumentą. Galbūt jie buvo išradingesni, didesnį dėmesį skyrė kūno plastikai, jų negąsdino būtinybė moderniaame lėlių teatre išeiti iš už širmos ir savo dėmesį vienu metu dalyti į dvi dalis – lėlei ir žiūrovams. Iš jų pirmiausia reikia paminėti Alvydą Jauniškį, Olitą Dautartaitę, Dalią Jankauskaitę, Levą Račkauską, Aldoną ir Stasį Nacius ir dar vėliau atėjusius Regimą Aleksioną, Liuciją Zorūbaitę, Saulių Bagaliūną ir kitus.

Nėra paprasta išskirti ir apibūdinti aktoriaus lėlininko kūrybos bruožus. Esame labiau pratę stebėti ir vertinti tiesiogiai į mus nukreiptą dramos aktoriaus vaidybą. Lėlių teatro aktorius, ypač ankstesnių metų teatre, visai slėpėsi nuo žiūrovų žvilgsnių: vaidino už širmos, veidą slėpė po kauke, kūną – po „dengiamais“, niveliuojančiais kostiumais. Jis stengėsi būti nematomu lėlės tarnu ir kone visą savo dėmesį skyrė lėlės charakteriui, jos kuriamam vaizdui.

KVLТ režisieriai ilgai laikė aktorius už širmos, tarsi slėpdami ir saugodami juos nuo didžiųjų naujovių. Turbūt galvota, kad veiksmas su lėle ir yra lėlių teatro specifika. Lėlės ilgai mėgdžiojo žmogaus judesius, imitavo gyvo aktoriaus pasaulį, o režisieriai ir aktoriai retai susimąstydavo apie tai, kad teatrine lėle gali tapti bet kuris objektas, įtrauktas į turiningų žmonių santykių ir asociacijų lauką ir veikiantis scenoje. Aktorius tokiame teatre jau gali vadintis animatoriumi, įkvepiančiu objektui sielą. Pasak Eugenijaus Kalmanovskio, lėlių teatro žinovo, teoretiko, šio žanro *giluminę specifiką* sudaro ne tik siekis ar gebėjimas būtent lėlėmis išreikšti savo sumanymą, bet ir ypatinga vienovė tarp *kas* pasakojama, apie *ką* ir *kaip*³. Dažnas Kauno lėlininkų spektaklis įveikdavo tik pirmąją pakopą – *kas*. O didžiausia naujovė, užkariavusi

³ E. Калмановский, *Театр кукол, день сегодняшний*, 1977, Ленинградское отделение „Искусство“, с. 17.

kai kurias europinio teatro scenas (8-ojo dešimtmečio pradžioje prasiskynusi sau kelią Vilniaus lėlių teatre, kai Aurelija Ragauskaitė 1971 m. pastatė Violetos Palčinskaitės „Pienės pūko miestą“), buvo atviras aktorius pasirodymas lėlių teatro scenoje, vadinamojo „gyvojo plano“ atsiradimas, kai aktorius, naudodamasis įvairiomis technikomis, valdo lėlę žiūrovų akivaizdoje. Ši naujovė (beje, nuo seniausių laikų žinoma japonų teatre) skatino eksperimentuoti, žaisti, improvizuoti, o svarbiausia – vadavo aktorius iš kompleksų, pratindama juos prie žiūrovų ir versdama gerokai pasitempti. Tačiau ne kiekvienas sugebėjo įžengti į naują „aš ir lėlė“ santykių ratą. Vyresnieji išliko stipriausi už širmos.

Viena ryškiausių KVLTA aktorių – Elena Žekienė, suvaidinusi Kauno lėlių scenoje daugybę įvairiausių, dažniausiai pagrindinių, vaidmenų. E. Žekienę gamta apdovanojo įvairiais žmogiškais ir artistiniais gabumais – temperamentu, menine intuicija, pastabumu, skambiu malonaus tembro balsu ir meile darbui. Ji visuomet buvo reikli sau ir kolegoms, jos niekuomet neslėgė abejingumas ar cinizmas, kuriuo dažnai dangstosi negabūs, tingūs aktoriai. Trys dešimtmečiai lėlių teatre leidžia pasakyti, kad lėlė Elenai nebetrukdo, o padeda išreikšti įvairius personažų charakterius bei jausmus. Todėl jos personažai – žmonės ir žvėreliai – visuomet raiškūs, kupini gyvybės, muzikalūs. Pagavios, intuityvios, talentingos aktorės vaidyba niekuomet neprasilenkia su veikalo žanro ir stiliaus reikalavimais, net kai nepadeda režisierius. Kad tuo įsitikintume, pakanka palyginti kelis skirtingus preciziškai išbaigtus, žmogiška šiluma alsuojančius vaidmenis: naivų ir linksmą Sašą iš „Zuikių mokyklos“, nuskriaustą Petriką iš spektaklio „Mėlynasis šunytis“, lyrišką Peliuką Mufą iš „Spindulėlio“ ir dramatišką romantiškos pasaulėjautos Aliošą iš „Juodosios vištos“... Į šiuos ir kitus jos personažus publika visuomet šiltai reaguodavo, juos nuoširdžiai pamildavo, nes patikėdavo jų išgyvenimais.

Daug svarbių vaidmenų suvaidino ir aktorė Regina Čeponienė. Pirmiausia – tai Eglė „Eglėje žalčių karalienėje“. Aktorei teko ne tik įvaldyti modernią, gana statišką apibendrintų formų lėlę, bet ir skaityti pjesės tekstą, o tai pareikalavo neįprastų pastangų. Įspūdingi buvo akotrės sukurti Juodoji višta ir Ministras („Juodoji višta, arba požemio gyventojai“), išreiškę mistišką romantinio kūrinio dvasią. Aktorė E. Žekienė taip apibūdina savo koleges: „Regina Čeponienė – muzikali, puikiai jaučianti lėlę, balsinga. Užtat galėjo vaidinti herojinio pobūdžio vaidmenis. Ji net vyresnės kartos aktoriams buvo sektinas pavyzdys, o jaunesnius, atėjusius iš šalies, daug ko išmokė, sugebėdama perteikti ilgametę patirtį. Tikra lėlininkė, mano požiūriu, yra ir Ada Ignatavičienė, sukūrusi daug raiškių charakterinių vaidmenų. Visos raganos ir buratinai – tai jos personažai. Labai geras aktorius buvo ir Algimantas Stankevičius, vėliau pasukęs į režisūrą, Vilius Vaičekauskas, išėjęs į dramą, anksti pasitraukęs Valentinas Čepkus, jautę dramaturginę medžiagą, mokėję kurti įtaigų, plastišką lėlės charakterį... Yra žmonių, baigusiu aukštuosius mokslus, atėjusių iš dramos teatro, bet netapusiu lėlininkais, nes lėlininkas turi būti ypatingai muzikalus, turi išmanyti dailės dėsnius, nes jam tenka jautriai judesiu ir lėle piešti jos trajektoriją erdvėje“⁴.

⁴ Iš pokalbio su Elena Žekiene, 2007 03 08.

AUDRONĖ GIRDZIJAUSKAITĖ

From the history of Kaunas National Puppet Theater (1970–1990)

Summary

Several things catch one's eye when discussing the work of Kaunas National Puppet Theater in the years 1970–1990. First, the repertoire, previously dominated by Russian dramaturgy, includes significantly more works of Lithuanian authors and pieces written by playwrights of other countries – Poland, Bulgaria and Estonia. Plays dealing with more mature and diverse matters raised higher requirements for directors and actors. The head of theater and senior director Stasys Ratkevičius is assisted by Algimantas Stankevičius and Laima Jankauskaitė; stenographers Vitalijus Mazūras, Jūratė Račinskaitė, and Jūratė Stauskaitė are invited to the theater. At times the theater tries to get rid of the boundaries of realistic imitation and enter a more poetical and metaphorical theatrical space. This is proven in some plays (including P. Manchev's renewed "Zuikių mokykla" and "Eglė žalčių karalienė" by S. Nėris; A. Popesku's "Spindulėlis"; Eugenijus Ignatavičius' "Šyvio dalia"; "Stebuklingoji motina elnė" by C. Aitmatov) which received prizes at puppet theater festivals and were successfully performed in foreign countries.